

YABANCI DİL ÖĞRETİMİNDE DİLBİLİMİNİN ROLÜ

Ayşe (EZİLER) KIRAN*

ÖZET

Bu yazının ilk bölümünde, yazar, yabancı dil öğretim yöntemlerindeki evrimi gözden geçiriyor. İkinci bölümde, örnekler vererek, çağdaş dilbilimin yabancı dil öğretiminde uygulanan beş ilkesini özetliyor: a) Betimleme, b) Eşzamanlılık, c) Dilin sözel biçimi, d) İletişim, e) Dizge.

RESUME

Dans la première partie de ce travail, l'auteur s'efforce d'esquisser brièvement l'évolution des méthodes de l'enseignement des langues étrangères. Dans la deuxième partie elle résume avec des exemples cinq principes de la linguistique moderne, appliqués à l'enseignement des langues étrangères: a) la description, b) la synchronie, c) la forme orale de la langue, d) la communication et enfin, d) le système.

GİRİŞ

Çağdaş eğitim yöntemleri yabancı dil öğretiminde üç öge üzerinde durmakta ve en önemli yeri de öğrenene vermektedirler; öğrenen, öğretene ve yöntem. Bir yabancı dil öğretilirken, öğrenen ne denli yetenekli, çalışkan, istekli, yöntem de ne denli yetkin, zengin donanımlı olursa olsun, öğretene iyi yetişmemiş, bilgisiz, beceriksiz, yeteneksiz, isteksiz olursa yabancı dili öğretmek mümkün olamaz. Günümüzde yabancı dil öğretiminde kullanılan pek çok yöntemde dilbilimin temel ilkeleri kullanılmaktadır. Bizim amacımız dilbilim ve temel ilkelerinin dil öğretiminde kullanılma biçimlerine ilişkin bilgiler vermek. Böylece, belki de Yabancı Diller Eğitimi Bölümlerinde okuyan öğrencilerin "niçin dilbilim okuyoruz?" sorusuna da bir ölçüde de olsa yanıt verebiliriz.

Uygulamalı dilbilimin son otuz yılda yaptığı büyük ilerlemeler, dilbilim çalışmalarını sayesinde gerçekleşmiş ve yabancı dil öğretene yetiştiren kurumlar programlarına dilbilim derslerini koymuşlardır. Günümüzün en önemli dil sorunları işleme,

* Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

seslenme (phonation) ve zihinsel yapı (structure mentale) alışkanlıklarını yenmek, yerine yeni alışkanlıklar kazandırmaktır. Sesleme sorunu çok önemli olmasa da yanlış telaffuz yüzünden gülünç durumlara yol açabilmektedir. Zihinsel yapı sorunu ise, sözdizimsel ve anlamsal yanlışlıklarla ortaya çıkmaktadır. Öğrenen anadil alışkanlığını sürdürerek, "remercier, aider" fiillerine "à" bağlacını ekleyebilmektedir. Bu sorunlar çok iyi bilinen girişim (intérférence) konusunda incelenmektedir. Yukarıda sayılan nedenlerle öğretmenin ve öğrenenin hem kendi anadili, hem de öğrettiği/öğrendiği yabancı dil konusunda temel bilgilere sahip olabilmesi için dilbilim öğretimine Batılı ülkelerde, özellikle A.B.D., İngiltere ve Fransa'da, eğitim programlarında ayrıcalıklı bir yer verilmektedir.

Şimdi kısaca yabancı dil öğretim yöntemlerini karşılaştıralım.

1. TARİHSEL GELİŞİM

1.1. Geleneksel Yöntem

Bilindiği kadarıyla ta Eski Yunan'dan XX. yüzyıl ortalarına dek, dil öğretiminde, Anglosaksonların *geleneksel* dedikleri yöntem geçerli olmuştur. Bu yöntemin üç aracı vardır. Öğrencinin bütün kuralları ve açıklamaları bulduğu kuralcı (normatif) bir dilbilgisi kitabı, iki dilli bir sözlük (kaynak dilden varışdiline/varış dilinden kaynakdile). Bu iki aracın arasında da tercihen yazınsal metinlerden oluşan, öğrencinin ya anadiline ya da öğrenmekte olduğu yabancı dile çevireceği metinler bulunmaktaydı. Derslerin içeriği ise görgül, daha açık bir deyişle, bilimsel olmayan deneylerle tayin ediliyordu.

Geleneksel yöntemlerle, çağdaş yöntemler arasındaki en önemli fark bakış açısından kaynaklanmaktadır. Öğretilen dil konusundaki bilimsel kesinlik ve dil öğretiminin ortaya çıkardığı psikolojik sorunlar, çağdaş bakış açısının özellikleridir. Günümüzde ne bir dil öğretmeni, ne de yabancı dil öğretme kitabı yazarı kendi dil sezgilerine, deneyimlerine dayanarak öğretim yap(a)maz. Çünkü günümüz öğretiminin içeriği öğretilen dilin iyi bir dilbilimsel çözümlemesine dayanmaktadır. Bu nedenle öğretilen dil izin verdiği ölçüde, öğretmen ya da yazar temel dilbilim kavramlarını iyi biliyorsa, iki dil arasındaki benzerliklerden ya da karşıtlıklardan yola çıkabilmektedir.

Dilin bir blok halinde öğretilmeyeceği kesinleşmiş bir gerçekliktir. Dil artık birbirini izleyen ve bütünleyen dilimler halinde öğretilmektedir. Kolaydan zora, basitten karmaşığa giden dilimler. Bu dilimlemenin hangi ölçütlerle yapılacağını ve birbirlerini nasıl izleyeceğini dilbilimsel çalışmalar tayin eder. Dilbilim bu dilimlemeleri ve sıralamaları bilimsel ölçütlerden ve istatistiklerden yola çıkarak yapar.

1.2. Bilimsel Gelişmeler

Yaşayan dillerin öğretimi konusundaki eğitim düşüncesi, bu öğretimin özgül (spécifique) amacı üzerinde daha kapsamlı, daha nesnel bilgiler edinme özleminden doğmuştur. Yaşayan dil nedir? Örneğin Fransızca yaşayan bir dildir. Latince ya Grekçe gibi ölü bir dil olarak öğretilemez. Fransızca öğretmek, öğrenenlere Fransızca iletişimi sağlamak, Latince öğretmek, sözcükler aracılığıyla kuralları uygulayarak tercihen büyük klasik yapıtlarından seçilmiş metinleri çözdürmektir.

Latince tarihsel olarak tamamlanmış bir dil olduğu için ölü bir dildir. Oysa yaşayan bir dil evrimini sürdürmekte olduğundan tamamlanmamıştır ve yaşayan dilin yazın bütüncüsü ile özdeşleştirilemez. Öte yandan ölü bir dil, zorunlu olarak yazılıdır. Yaşayan bir dil her şeyden önce konuşulan bir dildir. Zaten kimi dilbilimciler kuralları ve işleyişi her zaman birbirine paralel olmayan, biri yazılı, biri de sözlü kod olmak üzere iki dil ile karşı karşıya olduklarını belirtmektedirler. Yaşayan dillerin sürekli evrim içinde olması ve konuşulması dilbilimcileri yeni düşüncelere sevketti. Çok şaşırtıcı gelecek ama, XIX. yüzyıl sonlarında, o zamana dek hiç rastlanmamış bir buluşma gerçekleşti; yabancı dili uygulayanlarla, dilbilimciler ortak konularda çalışmaya başladılar. O zamana dek tek tek de olsalar Fransa'da Charles Bally ve Lucien Tesnière dilbilimin yaşayan dillerin öğretilmesinde kullanılabileceğini düşündüler.

XX. Yüzyılda dil öğretimi çok sayıda ve çeşitte bilimden yararlanmış ve yararlanmaktadır.: Antropoloji, sosyoloji, psikoloji gibi. Sosyolojinin yeni bir dalı olan sosyolinguistik, psikolojinin yeni bir dalı olan psikolinguistik çağdaş dilleri öğretmenlere çok önemli katkıda bulunmuştur. Elektronik doğuşu ve büyük hızla gelişimi, sözün kaydedilmesi, muhafaza edilmesi, yeniden dinlenebilmesi için mükemmel gereçlerin geliştirilmesini ve kullanılmasını sağlamıştır. Ses kaydedici, ses verici aletler, teyp bandı, kasetler ve son yılların en önemli gereçleri, video, video bant ve bilgisayarlar gibi. Bütün bu bilimler ve araçlar içinde en büyük ilerlemeleri kaydeden, dil öğretimine belirleyici etkiler ve katkılar yapan dilbilimdir.

Dilbilimin kurucusu Ferdinand de Saussure yabancı dil öğretiminde önemli bir kavşak noktası oluşturmuş, yapısalcılığa giden yolları açmıştır. Yapısalcılık 70'li yıllarda bir düşünce biçimi olarak çok sert eleştirilere uğramışsa da, dil öğretimine yaptığı yöntemsel katkıları kimse inkar edememiştir. En azından öğretim birimi sözcük olmaktan çıkmış, tümceye, metine giden yollar açılmıştır.

XX. Yüzyılda dilbilimin evrimi betimsel ve eşsüremlidir. Bir başka deyişle dilbilim tarihsel ve psikolojik alanlara gönderme yapmaksızın dilin işleyişini betimlemeye yöneldi. Dilsel bildiririm sorunlarını bilimsel terimlerle ortaya koydu. Dil olgularını genel dilbilim kuramına oturtma kaygısı dilbilimcileri, dili öğrenenlerin sorunlarına yaklaştırdı. Dil öğretmenleri, her zaman da pek açık olmayan dilbilim araştırmalarını okurken, bunları sınıfta nasıl uygulayacaklarını düşünmüşlerdir. Dil öğrenenlerinin bu uygulamaya yönelik düşüncesi dilbilimcileri dil öğrenimi üzerinde düşünmeye sevketmiştir. Bu karşılıklı etkileşim sonunda yabancı dil öğretmenleri artık "nasıl öğreteceğiz?" sorusundan önce öğrettikleri dil konusunda nasıl daha kapsamlı bilgiler edinecekleri sorusu üzerinde durmaya başladılar. Bu kapsamlı bilgileri de onlara ancak dilbilimciler verebildiler. İşte böylece genel dilbilimden hareket edilerek dil öğretiminde uygulamalı dilbilim geliştirildi. Dilbilimin katkısı Fransızcının yabancı dil olarak öğretilmesinde en belirleyici yenileşme hareketi olmuştur. Fransızca'yı yabancı dil olarak öğrenenler dilbilimin katkılarında yararlanmış, edindikleri bilgileri ve kolaylıkları açıklamaya başlayınca Fransızca'yı anadil olarak öğrenenler de bu bilim dalından yararlanmak istemişler ve üniversite işbirliğiyle dilbilim kursları, stajları ve dersleri açtırmışlardır. Görüldüğü gibi Fransızca'yı yabancı dil olarak öğrenenler bu ayrıcalıktan daha önce yararlanmışlardır.

1.2.1. Dilbilim

Tüm modern yöntemler XX. yüzyıl dilbiliminin katkılarıyla edinilmiş yabancı dil bilgisinden yanadırlar. Dil öğretiminde, dilbilimin 5 temel ilkesinin rolü çok önemlidir.

a) *Betimsellik*

Modern dilbilim her şeyden önce betimseldir ve bu yönüyle pozitif bilimlere yaklaşıp. Soyut anlamda kurallar geliştirmez. Dilbilimci, bir bilim adamının laboratuvarında mikroskobuyla bir kesiti incelediği gibi dili inceler, gözlemler. Yaşayan dilin betimlemesine göre dilin temel birimleri değişik çözümleme düzeylerinde birbirinden ayrılır; ses bilgisi, sözdizim, sözlükbilim, anlambilim gibi. Dilin temel birimlerinin hiç biri, ses, hece, sözcük, tümce tek başına öğretilmez. Bu birimler arasındaki ayrımcı özelliklere bakılarak özdeşlik ve karşıtlık bağlantıları kurulur. Bir sonraki aşamada bu birimlerin sayısal dökümü yapılır. En çok kullanılan sesler, sözcükler ya da sözdizimsel yapılar araştırılır. Son olarak ta bu birimlerin dilin düzenlenmesi sırasında nasıl yanyana geldikleri incelenir. Bu yol ders kitaplarının hazırlanmasında en temel ilkedir.

b) *Eşsüremlilik*

Saussure'cü dilbilimin betimselliğe bağlı ikinci özelliği, dilin eşsüremliliğidir. Yaşayan bütün diller sürekli evrim içindedirler. Dil bu evrimin ancak düzenli kabul edilen belli bir döneminde incelenebilir ve betimlenebilir. Bugün doğal olarak dilbilimci en iyi çağdaş dili inceleyebilir ve betimleyebilir.

c) *Dilin Sözlü Biçimi*

Tüm çağdaş dilbilimcilerin üzerinde anlaştıkları üçüncü nokta ise dilin sözlü biçimine verilen önemdir. Çünkü sözlü biçim dilin en eksiksiz, en mükemmel yanıdır. Yazılı dil, sözlü biçimin yazıya geçirilmesinden başka bir şey değildir. Sözlü dil yazıya geçirilirken değişik kurallara uyar ve ses tonu, telaffuz, jestler gibi pek çok özelliğini yitirir. Dilbilimciler araştırmalarının daha ilk aşamalarında sözlü ve yazılı anlatım biçimlerinin iki ayrı dizge oluşturdıklarını gözlemlemişlerdir. Bu nedenle de sözlü biçimini betimlemeye yönelmişlerdir.

Sözlü dili yazılı dilden ayırmak, öğrenme sürecini gözle görülür bir ölçüde kolaylaştırmıştır. Öğrenmeye sözlü dilden başlamak doğaldır, tarihseldir, olumsaldır. İşte bu nedenle, sabırla, belli bir dilbilimsel yöntem izleyerek öğrenene yabancı dilin temel yapılarını sözlü dilden hareketle öğretmek gerekir.

d) *Bildirişim*

Bildirişim kuramına göre, dil aynı dili konuşan topluluk içindeki insanlar arasındaki sözlü iletişim aracıdır. Dilbilimciler, dil işlevini bir toplumda bulunan insanlar arasında bildirişimi, yani aralarında konuşmayı sağlamak olduğunu belirtmişlerdir. Dilsel bildirişim eylemi en az iki kişiyi varsayar ve yaşayan bir dilin gerçekliğini gösterir. Bu anlayış yaşayan dillerin eğitiminde gerçek bir devrim yapmıştır. Günümüzde tüm görsel-ışitsel yöntemlerin amacı bildirişimi gerçekleştirmek olduğundan diyaloga ayrıcalıkla bir yer verilmektedir. Böylece önceleri yazılı dili öğrenme uğruna feda edilen sözlü dil yeniden önem kazanmıştır. André Martinet bu konuda dil, "konuşma ihtiyacını giderir" der. Bir yabancı dil dersi de bu ihtiyacı giderdiği ölçü-

de etkilidir. Öğrenen Victor Hugo'nun bir şiirini Türkçeye çevirebiliyor ama "kar-nım ağnıyor" diyemiyorsa dil bildirişim işlevini sağlamamıştır. Böylece yukarıda sa-yılan nedenlerle dil öğretimine ilk yaklaşım sözlü dille başlatıldı. Ancak bu tersine dönüş ortaya başka sorunlar çıkardı. Sözlü dille öğretim dilin öğretildiği ülke iyi sonuçlar verdi. Ama öğrenciler yabancı dili kendi ülkelerinde öğrendiklerinde yazılı sözlü ve yazılı öğretim aynı anda farklı dozlarda başlatıldı. Örneğin *Archipel* yön-e-timinde başlangıçta yazılı dilin payı azdır hatta istenirse yazılı dil kullanılmaz. *In-tercedes* yönteminde ise yazılı ve sözlü dil birlikte götürülebilmektedir.

— Ayrıca sözlü ve yazılı dilin dozunu ayrı ya da aynı tutmak da amaca göre değişir. Dili bir an önce okumak ve anlamak isteyenle, konuşmak isteyenin amacı farklıdır.

— Günümüzde diyalog tekniklerine başvurmak moda olmaktan çıkmış, yön-temlerde, ders kitaplarında, derslerde giderek yoğunlaştırılmıştır. Yeni yöntemlerin hemen hepsi daha ilk derslerinde bir bildirişim durumu yaratarak diyalogu kullan-mışlardır. Çizgi ve fotoromanlar bildirişim durumuna en uygun diyalogları verdik-leri için çok sık kullanılmaktadırlar.

e) Dizgesellik

Her dil dizgesi bağımsız ve nedensizdir. Örneğin Fransızca ve Türkçe'nin dil-bilgisi sınıfları aynı değildir. Örneğin Türkçe'de Fransızca'da olan "article" sınıfı yoktur. Yabancı dil öğrenimini kolaylaştırmak için öğrenci doğrudan doğruya bu dil dizgesine atmakta yarar görülmüştür. Bu nedenle öğrenene dil dizgesinin oluşturu-duğu dilsel alışkanlıkları benimsetmek tüm çağdaş yöntemlerde önemli bir yer tut-maktadır.

Dil eklenilen ve biçimlenen sözcükler bütünü değil, her şeyden önce bir diz-gedir. Bir dilde, ses, sözcük dilbilgisel biçimler olarak tek başına bulunmazlar. Arala-rında bu birimleri benzeştiren ve ayıran bağıntılar vardır. Diğer bir deyişle bir yapı, o yapıyı oluşturan öğelerin toplamına indirgenemez. Bu nedenle,

— Bir dili öğretmek, tek tek sözcükleri ya da kavramları değil, yapıları öğret-mektir. İlk dersten başlayarak tüm bir dili işin içine sokmak gerekir.

— Öğretimin en küçük birimi tümce olmalıdır. Hatta mümkünse doğal ve ger-çek bir tümce... Elden geldiğince adcılığı bir yana bırakmalıdır. Artık "qu'est-ce que c'est? -C'est un chapeau" kalıplarını kullanan eski yöntemler terkedilmiştir. Demek ilk derste bile tek başına sözcük öğretilmemektedir. Çünkü sözcük bağlamı dışında ölüdür, hiç bir anlamı yoktur. Aynı nedenlerle yüzyılımız başında verilen sözcük lis-telerinden de kaçınılmaktadır; "ou, et, donc, er, ni, car" gibi bağlaçlar listesi. Bu gi-bi liste ezberlerinin yabancı dil öğrencilerine hiç bir yararı olmadığı bilimsel araştı-rmalarla ortaya konmuştur.

— Dilbilgisel öğeler (isim, sıfat, fil gibi) geleneksel sınıflamalarla değil (özne, nesne, yüklem gibi) işlevsel özellikleri ile öğretilmeye başlanmıştır. Örneğin isim ve adil ayrı gruplar olarak değil, özne işlevi olarak incelenmektedir ("II" adil olarak, "le paysan" ad olarak - "il est riche", "le paysan est riche" - tümcelerinde özne iş-levi görürler).

— Dilin genel işleyişi içinde, özel alt dizgeler de bulunur; ses bilimsel, sözdizimsel, sözlüksel yapılar gibi. Ama dil bu yapıların birleşmesiyle işler, konuşulur ve yazılır. Bu nedenle de tüm yapılar, doğru telaffuz, sözdizimi, sözcük öğretimi, teker

teker değil, tümce içinde öğretilmekte ve düzeltilmektedir.

— Dilbilimciler Saussure'un izinden giderek, dil dizgesi (langue) ile söz edimleri (parole) birbirinden ayırırlar. Dil dizgesi sözcük dağarcığı ve dilbilgisi kural-ları ile dilin soyut yanı, söz edimleri ise dil dizgesinin konuşan öznel araçlığı ile gerçekleştirilmiş somut yanadır. Onun için de öğreten sınıfta karşılıklı konuşmaya dayanan yöntemle, Fransız'canın temel yapılarından hareket ederek bir grup söz edimini öğretmekle işe başlar. Bunu yaparken de öğrenciyi dikkatle anadilini konuşmaktan uzak tutar. Hele bu iki dilde biraz akrabalık varsa; İtalyanca, İspan-yolca, Portekizce gibi. Diller akraba olmasa bile aralarında ortak genel özellikler vardır. Yoksa nasıl yabancı dil öğrenecek, çeviri yapacaktık. Bu olgu insan zekasının evrensel işleyişinden başka bir şey değildir. Ama insan zekasının evrensel işleyiş değişik sistemler geliştirerek değişik diller yaratmıştır. Öyleyse bir yabancı dil öğrenmek, insan deneyiminin dil aracılığıyla yeni bir çözümleme ve düzenleme dizgesi kavraması demektir. İşte bu nedenle, dil öğretiminin ilk aşamalarında çeviriden kesinlikle sakınmak gerekir. Çünkü yabancı dili anadili aracılığıyla yeni öğrenen biri tümceleri sözcük sözcük çevirirken yanlış karşılaştırmaları, kullanımları bertaraf edecek yerde alışkanlık haline getirmektedir. Son derece yararlı olan çeviri uygulamaları ileri derecede yabancı dil bilen öğrencilere iki dil dizgesini karşılaştırmada, iki farklı dil bilinci edinmeleri konusunda yardımcı olmaktadır. Değişik dil dizgelerinin özgünlüğünü ortaya koymak için bu yol izlenebilir. Böylelikle diller arasında benzeyen ve benzemeyen yönler, bilimsel ölçütlerle bilinçli olarak ortaya konur. Örneğin anlambilimcilik çözümlemesi ile sözcüklerin anlam alanı taranabilir, anlam daralması, anlam kayması incelenebilir.

2. SONUÇ

Günümüzde yabancı dil öğretim yöntemlerinin tümü dilbilimin beş temel ilkesinden yola çıkmaktadır. Hedeflenen amaca göre kimi zaman bu ilkelerden biri ya da ikisi daha fazla ağırlık kazanmaktadır. İlk amaç yabancı dili iyi bir biçimde öğretmekse, çağdaş yöntemler izlenmek isteniyorsa, öğreten temel dilbilim bilgileriyle donanmış olmalıdır, ancak bu yolla izlediği yöntemi bilinçli bir şekilde uygulayabilir.

Kuramsal dilbilim, ilk bakışta sevimsiz gibi görünse bile, uygulamada kolaylık ve yarar sağlamaktadır. Bu nedenle bir yabancı dili öğretmeye niyetlenen öğreten adayının temel dilbilim verilerini iyice benimsemesi kendisine büyük destek sağlayacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

1. ANDRE REBEUILLET.: *Guide pédagogique pour le professeur de français langue étrangère*, Hachette, Paris 1971, Coll., Pratique, pédagogique.
2. GILBERT DALGALIAN, SIMONE LIEUTAUD, FRANÇOIS WEISS.: *Pour un nouvel enseignement des langues*, CLE international, Paris 1973.
3. HELENE GAUTIER.: *L'enseignement d'une langue étrangère*, PUF, Coll. Sup., Paris 1973.
4. Centre de didactique du français, *Recherches en didactique du Français*, publications de l'université des langues et des lettres de Grenoble, Grenoble 1981.
5. A. ALİ BOUACHA.: *La pédagogie du français langue étrangère*, Hachette, Paris, 1978, Coll. Pratique, pédagogique.